

Асаблівасці навучання роднай мове...

Наталля Сівіцкая

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт фізічнай культуры

e-mail: nata_sivickaja@mail.ru

ORCID: 0000-0001-7872-0700

Асаблівасці навучання роднай мове
ў кантэксце этнапедагагічнай традыцыі беларусаў

Рэзюмэ

Дасканалае валоданне моўнымі сродкамі ў традыцыйным соцыуме з'яўлялася адной з адзнак сацыяльна паспяховага чалавека. У выхаваўчай культуры беларускага народа істотная ўвага надавалася навучанню мове і выхаванню культуры маўлення. На ўсіх этапах узроставай сацыялізацыі асобы вялікае значэнне надавалася дзеяннем, накіраваным на забеспячэнне паспяховага авалодвання мовай і маўленчымі сродкамі.

Ключавыя словы: народная педагогіка, этнапедагагіка, культура маўлення, ўзроставая сацыялізацыя, прыёмы выхавання, навучанне мове, маўленчыя сродкі.

Abstract

Features of Native Language Teaching in the Context of the Ethnopedagogical Tradition of Belarusians

Perfect language proficiency in traditional society was one of the assessments of a socially successful person. In the educational culture of the Belarusian people, significant attention was paid to language training and education of speech culture. At all stages of age-related socialization of the individual, great importance was attached to actions aimed at ensuring successful mastery of language and speech means.

Keywords: folk pedagogy, ethnopedagogy, speech culture, age-related socialization, methods of education, language training, speech means.

Пэўныя намаганні ў навучанні мове, культуры і граматыцы маўлення прадпрымаліся яшчэ на этапе дарадавай міфалагічна-рытуальнай сацыялізацыі асобы – у першую чаргу гэта датычылася рэгламентацыі паводзін цяжарнай жанчыны ў кантэксце выканання ёю магічных забарон. Так, згодна з павер'ем, *жанчына ў стане не павінна нікого дразніць: ні зугнівога, ні шапялявага, ні закатага, ні нямога, (...) бо дзіця яе будзе мець ліхую гаворку; калі тоўстая жанчына з кускам у роце каго-небудзь прывітае, та яе дзіця будзе шапялявае ці закатае* [Сержпутоўскі 1998: 166].

Паспяховасць авалодвання мовай ад нараджэння да двух-трох год таксама звязвалі з выкананнем некаторых магічных забарон. Так, згодна з народным павер'ем, *пакуль дзіця яшчэ нічога не гаворыць, яму няможна даваць есці не толькі рыбы, але і ўюшкі, бо яно будзе нямое, бы рыба* [Сержпутоўскі 1998: 184]. Магічныя забароны датычыліся і выканання строгай чарговасці ў паэтапным авалодванні чалавекам тымі ці

Наталля Сівіцкая

іншымі жыццёва-практычнымі навыкамі. Так, паводле народных уяўленняў, *калі дзіця ўнярод пачне хадзіць, чым гаварыць, то яшчэ доўга гаварыць не будзе, бо затаптала мову* [Васілевіч 2010: 171].

Як сведчаць матэрыялы этналагічных крыніц, у традыцыях розных славянскіх народаў немата і затрымка маўлення ў дзяцей вытлумачваюцца парушэннем забарон іх бацькамі. Напрыклад, згодна з сербскім павер’ем, *дзецям нельга забараняць размаўляць і абрываць іх словамі “замаўчы”, у рускай народнай традыцыі дзіця да года нельга падносіць да лютэрка, у народнай традыцыі беларусаў лічылася, што нельга пакідаць на сцяне аснову кроснаў пасля снавання, каб тым самым не “завязаць” мову дзіцяці* [Голстой (рэд.) 1995: 296]. З навучаннем маўленчай практыцы звязана і павер’е не падстрыгаць валасы цяжарнай жанчыне – *падстрыжэш дзіцяці язык*.

Адразу ж пасля нараджэння з дзіцяці пачыналі размаўляць, яно павінна было чуць мову – праз калыханкі, потым забаўлянкі і пацешкі, праз якія дзіця засвойвала не толькі лексіку, але і з цягам часу магло засвойваць, асэнсоўваць паводзіны ў тых ці іншых сацыяльна-бытавых сітуацыях: *Верабейка памёр / Яму вечны пакой / Алісіца галасіла / Мужа клічкі мясіла / Камар доскі часаў, / Мядзведзь ямку капаў / Верабейку хаваў*. Альбо: *Сіка-сіка, падай лыка / На што лыка? / Пузу віць / На што пуга? / Сіку біць* [Матэрыялы аўтара].

Працэс навучання мове і культуры маўлення быў звязаны з выкарыстаннем прыёмаў назірання, гутаркі і тлумачэння. Дзіця штодзённа было сведкам тых ці іншых этыкетных сітуацый, і, натуральна, назіральнікам адпаведнага выкарыстання лексічных сродкаў. Да прыкладу – навучанне прывітаннем. Як вядома, у традыцыйнай культуры беларусаў існавала рэгламентацыя вітанняў адпаведна той ці іншай сітуацыі: *Пахвалёны ў хату! Хлеб ды соль! Дай, Божа, у добры час пачаць! Умалотна вам! Зарадзі, Божа!* [Архіў]; *Здарова! Памагай, Божа!* Як адзначана ў матэрыялах дыялектных лексікаграфічных крыніц, *трэба знаць, кому дзень добры даць, а кому — і помогайбо!* [Крывіцкі 1982: 8]. Адначасова з навучаннем асаблівасцям выкарыстання спосабаў вітання вытлумачвалася іх “практычнае”

значэнне: *Дзень добры не дала — себе здароўя не ўзела*. [Крывіцкі 1982: 10].

Выкарыстанне прыёма тлумачэння ажыццяўлялася таксама пры навучанні адбору маўленчых сродкаў у адпаведнасці з сітуацыяй: *Астывайцісь здаровы, кажуць пры разьвітанні!* [Бялькевіч 1970: 61]; *Добраноч.— Ідзі здарова* [Крывіцкі 1982: 20]; *дзе робяць труну, як небожчык, то не гавораць дзень добры, а моўчкі прохозяць* [Крывіцкі 1982: 10].

Асаблівая ўвага звярталася на адпаведнасць і актуальнасць інфармацыі, агучанай у вусным дыскурсе. Адносіны да недарэчнага і неадпаведнага сітуацыі выказвання адлюстраваныя ў беларускіх народных прыказках: *вот базыкыліць, што сьліна к губе прынясець*. [Бялькевіч 1970: 80]; *шо віджу, то і брыджу* (‘гаварыць непатрэбства, брыду’) [Крывіцкі 1982: 72]; *не ўсё тое казаць, што на рот лезе; трэба знаць, што сказаць; трэба знаці, чаго фрактаці* [Фядосік 1976: 380].

Выхаванне разумення адпаведнасці прамаўлянай інфармацыі адбывалася праз іранічныя адказы, адрасаваныя дзіцяці, напрыклад, адказ на пытанне “А што там напісана?” адказвалі – *Кабыла лысая. Жарабя сляное, з’еў воўк абое*. Альбо адказ на пытанне “Навошта?” – *каб дурні пыталіся* [Архіў]. То бок, у грубавата-іранічнай форме дзіцяці давалі зразумець недарэчнасць і паводзін, і пытанняў.

У выхаванні культуры маўлення вялікая роля належала станоўчаму прыкладу дарослага. Практычна заўсёды знаходзячыся побач з дарослымі, дзеці не толькі непасрэдна папаўнялі слоўнікавы запас і навучаліся валоданню ім у тых ці іншых сітуацыях, але і засвойвалі правільнае інтаніраванне, расстаноўку акцэнтаў, спосабы вербальнага выражэння экспрэсіі, навучаліся лаканічнасці і трапнасці пры выказванні думкі. Да прыкладу – характарыстыкі паўсядзённых жыццёвых сітуацый, адзначаныя ў вусным народным дыскурсе – *можга, дачка што-небудзь дзіўганула* (‘сказала недарэчнае’) [Мацкевіч 1980: 71]; *жажнула маланка, як свечка* [Мацкевіч 1980: 145]; *што ты там калошкаешся?* [Мацкевіч 1980: 379]; *чаго ты клындаеш тут?* [Мацкевіч 1980: 483]; *танцуюць, як голья ў*

Асаблівасці навучання роднай мове...

кратіве; уздыжнуў, як стары конь над пустым цэбрам; пабрахаліся, як сабакі; кот жых у стору, а я цісь дзвярамі [Архіў].

Адначасова дзіцяці прывідалася разуменне аб чысціні мовы з дапамогай прыёмаў унушэння, асуджэння, папрока і папярэджання: *дыба, чорт — благія, чартоўскія словы* [Мацкевіч 1979-1986 т. 2: 111]; *ды як табе не брыдка такія словы гаварыць* [Мацкевіч 1979: 224]; *хто ругаецца, таго чэрці на тым свеці заставяць гарачую патэльню лізаць* [Архіў]. Дзейсным з’яўляўся метада правакацыі, які, па нашых назіраннях, актуальны па сённяшні дзень – то бок, дзіцяці прапаноўвалі паўтарыць некаторыя лаянковыя словы, а потым жорстка высмейвалі.

Напрыклад, дзяцей падвучвалі, каб на пытанне цікаўных «*А на каго ты больш падобны, на мамку ці на бацьку?*» адказвалі: *Тварам – на сябе, а ср..ай – на цябе!* [Архіў].

Негатыўнае стаўленне да ўжывання лаянковай лексікі падмацоўвалася і традыцыйнымі міфалагічнымі ўяўленнямі. Як сведчаць матэрыялы этналагічных даследаванняў, лаянка як сродак эмацыянальнага выражэння ў беларусаў асэнсоўвалася як грахоўныя паводзіны. Згодна з павер’ем, яна прываблівала нячыстую сілу, хату, дзе лаюцца, пакідалі анёлы [Голстой 1995: 251]. Гэтыя звесткі пацвярджаюцца таксама і матэрыяламі беларускіх этналагічных і дыялектных лексікаграфічных крыніц: *ад дурной брані маць сыра-зямя здрыгаецца* [Фядосік 1976: 398]; *не пыганьця вы хаты хоць лаянкай сваёй!* [Бялькевіч 1970: 363].

Эмацыянальнае стаўленне да тых ці іншых падзей альбо асоб знаходзілі выражэнне ў праклёнах і ацэначных параўнаннях *каб табе ў галаве верацяном круціла, як ты ў жыцці круціш; каб табе на пуза гуз, а ў глотку скулу* [Архіў]; *дзяўбешка ты нецярэбленя!* [Мацкевіч 1979-1986 т. 2: 71]; *ах ты клышавень, адна нага ў Мінск, а другая — у Дзвінск!* [Мацкевіч 1979-1986 т. 2: 484]; *лыбіцца, як майская роза* [Мацкевіч 1979-1986 т. 2: 694]; *анціхрыст ты, нечысцік, паразіт!* [Крывіцкі 1982: 6].

Як бачым, этнапедагагічная традыцыя навучання роднай мове і выхавання культуры маўлення была накіраваная не толькі на

засваенне шырокага слоўнікавага запasu і правіл карыстання ім, але і мела вялікае грамадска-культурнае значэнне. Разам з навучаннем роднай мове адбывалася арганічная перадача духоўных каштоўнасцяў беларускага грамадства новаму пакаленню, што спрыяла натуральнай этнізацыі асобы, а гэта, у сваю чаргу, неіасрэдна ўплывала на вектар развіцця грамадства ў плане працягу традыцыйных духоўных, маральных і эстэтычных каштоўнасцяў народа.

На вялікі жаль, у сучасных рэаліях усё часцей сустракаецца ігнараванне моўных нормаў, маўленчай граматыцы, звужэнне слоўнікавага запasu, папярэнне слэнгавых выразаў і да т.п. Так, нават у сродках масавай інфармацыі, асабліва ў навасных парталах інтэрнэту, з’явілі часта сустракаюцца арфаграфічныя, сінтаксічныя, стылістычныя памылкі тыпу *дзвер была зачынена* (замест *дзверы былі зачынены*), *таксоўшчык* (замест *таксіст*), альбо перлы накіпталт: *на пешаходным пераходзе збілі дзяўчынку. Дзяўчына пераходзіла дарогу на зялёнае святло. Зараз жанчына знаходзіцца ў бальніцы*. Падобныя памылкі не толькі ўскладняюць разуменне сэнсу напісанага (у нашым выпадку незразумела – хто ж патрапіў пад колы машыны?), але і выклікаюць рэзка негатыўныя адносіны чытачоў. Так, на інтэрнэт-форумах у якасці рэакцыі на падобныя памылкі карыстальнікі пакідаюць каментарыі кіпталту “*Якая недарэчная мова!*”, палкам ігнаруючы факт наяўнасці журналіста, які не ўмее карыстацца моўнымі сродкамі. Як бачым, скажэнне мовы праз ігнараванне яе нормаў нясе ў сабе пагрозу вырачэння сваёй мовы, а тым самым і нацыянальных каштоўнасцяў.

Яшчэ адна сучасная небяспека на ўзроўні мовы – гэта прымітывізацыя маўлення: выкарыстанне слэнгу, маргіналізацыя мовы, распаўсюджанне люмпенскай мовы. Напрыклад, у навінных парталах інтэрнэту можна нярэдка сустрэць жаргонныя выразы маргінальнай часткі грамадства накіпталт *хуліганка* замест *хуліганства*. Гэтая тэндэнцыя з’яўляецца небяспечнай, паколькі прымітывізацыя мовы і маўлення прыводзіць да развіцця спрошчанага светаўспрымання ў цэлым – у выніку існавання асобы зводзіцца да задавальнення шэрагу надзённых патрэб,

Наталля Сівіцкая

а шырокае кола гісторыка-культуралагічных пытанняў застаюцца па-за свядомасцю індывіда, вельмі часта перарастаючы ў нігілістычнае адмаўленне этнакультурных і грамадскіх традыцый наогул.

Акрамя таго, сэння распаўсюджанае перакананне, што можна ствараць беларускую культуру і выхоўваць беларусаў на іншай мове – рускай, польскай, англійскай, кітайскай. Аднак дэструкцыя мовы, выкліканая штучным вывадам яе са сферы шырокага ўжытку, уплывае на развіццё грамадства і змяняе яго ў больш значнай ступені, чым можа здацца на першы погляд. Да прыкладу, у 1696 г. было афіцыйна забаронена выкарыстоўваць беларускую мову ў дзяржаўным справаходстве. Гэтая падзея паставіла ў прывілеяванае становішча каталіцкія навучальныя ўстановы, у выніку чаго паступова спынілі сваю дзейнасць брацкія школы, выхаванне і навучанне ў якіх вялося на беларускай мове. Трэба адзначыць, што гэтыя навучальныя ўстановы з’яўляліся ўсесаслоўнымі, а навучанне на роднай мове давала мажлівасць атрымаць пачатковую адукацыю шырокім сляям насельніцтва. Калі ўлічыць, колькі вучняў і патэнцыйных навучэнцаў брацкіх школ засталіся па-за адукацыйным і выхаваўчым працэсам, можна ўявіць, як змянілася карціна тагачаснага беларускага грамадства наогул. Акрамя таго, з-за “непрэстыжнага” статусу беларускай мовы моцна змянілася моўная сітуацыя ў беларускіх гарадах. На сённяшні дзень нашае грамадства фактычна перажывае такую ж самую сітуацыю, што, безумоўна, адбываецца на самасвядомасці грамадзян. Вынікам выхавання на чужых традыцыях і чужой мове робіцца з’яўленне дэнацыяналізаваных і дэарыентаваных асоб без сталых маральна-каштоўнасных устаноў.

Фарміраванне ўмоваў стабільнага развіцця грамадства мажлівае толькі праз фарміраванне асобы чалавека – яго каштоўнасных арыентацый, ідэалаў, адносін да культурнай спадчыны. Для выхавання грамадзяніна, прывіцця індывіду арганічнага ўсведамлення сябе як прадстаўніка менавіта беларускай нацыі неабходна найперш сфарміраваць у яго пачуццё прыналежнасці да свайго роду, сталае ўспрыманне сябе як яго пераемніка,

для чаго неабходна навучанне і выхаванне асобы ў полі нацыянальных традыцый. У сваю чаргу нацыянальна арыентаванае выхаванне і навучанне немагчымае без апоры на родную, у нашым выпадку – беларускую мову.

Такім чынам, веданне і існаванне ў паўсядзённым ужытку беларускай мовы з’яўляецца асноўнай ўмовай захавання суверэннай беларускай дзяржавы, нацыянальнай культуры і асновай самаідэнтыфікацыі беларусаў. Прыняцце індывідам чужой мовы і вырачэнне роднай – галоўнае сведчанне гатоўнасці асобы да поўнай асіміляцыі, што з’яўляецца небяспечным і для развіцця грамадства і для захавання дзяржаўнасці наогул.

Змена мовы адбываецца на самасвядомасці асобы, паколькі мова з’яўляецца свайго роду кодам, праз які адбываецца перадача і засваенне вобразных адносін да навакольнага свету і асэнсаванне сябе ў гэтым свеце.

Літаратура

Архіў адрэзала культуры Глыбоцкага райвыканкама.
 Бялькевіч І.К., 1970, *Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны*, Мінск.
 Васілевіч У.А., 2010. *Жыцця адвечны лад. Беларускія народныя прыкметы і павер’і. Кніга 2*, Мінск.
 Крывіцкі А.А., 1982 – 1987. *Тураўскі слоўнік: У 5 т.*, Мінск.
 Матэрыялы апытанняў аўтара.
 Мацкевіч Ю.Ф., 1979 – 1986, *Слоўнік гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: У 5 т.*, Мінск.
 Сержпутоўскі А.К., 1998, *Прымхі і забавоны беларусаў-палешукоў*, Мінск.
 Толстой Н.И. (ред.), 1995, *Славянские древности: этимологический словарь в пяти томах Т. 1: А—Г*, Москва.
 Фядосік А.С., 1976, *Прыказкі і прымаўкі ў дзвюх кнігах, кн. 2*, Мінск.